

GYÓNI GÉZA KÁLVÁRIÁJA

Száz esztendeje született a „tragikus dicsőségű” magyar bárd, a szibériai óriás kalitka „énekes madara” Gyóni Géza. Kortársai közül többen a spártaikat lelkesítő, dalaival győzelemre segítő ógörög poéta, Türtaiosz; mások a szabadságharc dalnoka, Petőfi Sándor utódját vélték benne felismerni. Mindkét párhuzam éppoly hamis, mint az a felfogás, mely a háborút az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc folytatásának tekintette a cári zsarnoksággal szemben. Az első világháború kitörésekor számosan vallották ezt a nézetet, köztük a magyarországi szociáldemokrata párt sajtóorgánuma is: „A legázolt orosz forradalom, a szabadságharc és demokrácia nagy eszméi hajtják előre e szörnyű mérkőzésben a mi oldalunkon a katonákat” — olvashatjuk a Népszava 1914. augusztus 31-i számában. Kitűnő írók, költők, művészek, tudósok álltak kezdetben egyértelműen a háború mellett. Juhász Gyula „csodálatos napok”-ról énekelt: „Világosért fizet ma vissza néktek / Rabszolgatartó cár, te földi szégyen, / E robogó, új magyar nemzedék!” (*Világosért*). E háborús hangulat ragadta magával a háború első hónapjaiban Gyóni Gézát is. Két év előtt még verssel tiltakozott a Bosznia elleni okkupációval szemben, melyben közkatonaként részt vett: „Mit bánom én Hispániát, / Ha gyémánt hegyeket terem” — írja a *Cézár, én nem megyek* című versében — „Bitangul a mészárszékre / Cézár, én nem megyek.”

Az ismeretlen vidéki költő nevét a háború tette — nem éppen szerencsés körülmények között — egycsapásra ismertté. Közkatonaként került 1914 nyarán a lengyel csatamezőre,

ott harcolt a przemysli vár védői között, innen küldözgette haza háborús verseit Szabadkára „Őrangyalához” és a Bácskai Hírlaphoz, melynek belső munkatársa volt. Ekkor kezd igazán önmagára találni, önálló hangot megütni, korábbi költészete erősen „Ady árnyékában borong”. Saját szavait idézve:

„a gránátok földjén, orosz nyavalyák közt, észak vészes és hajszás éjszakáin, füstölgő falvakon, fagyban és sárban, ostromlott várban, hősök avatásán, árulók ítéletén és az életért vívott szent háborúnak ezer halálos szépségében és veszett nyomorúságában” születtek költeményei.¹

1914 karácsonyára Przemyslben, az ostromlott várban jelent meg első háborús verskötete, a *Lengyel mezőkön, tábortűz mellett*. Ezres példányszámban tíz sorozatot, tehát összesen 10 000 példányt nyomtak belőle, s ez hetek alatt elfogyott a harcoló katonák között. A költő a honoráriumból 5000 koronát az elesett katonák özvegyeinek adományozott. 1915 január 20-i levelében ezt írja családjának: „Most nyomják a tizenegyedik bővített kiadást...”, erre azonban az ostromlott, éhségtől fenyegetett várban már nem kerülhetett sor. Az óriás siker titka, amely a könyv megjelenését követte, hogy egyszerű katona vallott saját és bajtársai életéről, a front változó hangulatáról, az érzelmek hullámmásáról s Juhász Gyula szavait idézve, a költő „egyéni sorsában a nagyközönség magára ismert és a maga golgotáját és glóriáját látta”.² A költő ekkor még nem sejtette, milyen vihart kavart föl könyve.

Gyónit a kötet megjelenése után Rákosi Jenő – aki korábban figyelemre sem méltatta költészetét – egyszerre „felfedezte”; lapjában, a Budapesti Hírlapban egymás után közölte háborús verseit, s 1915 áprilisában a könyvet, néhány újabb keletű verssel kibővítve, Budapesten is kiadták. Rákosi figyelmét nyilvánvalóan egy hozzá dedikált vers, a *Levél*

¹ [Gyurói] Nagy Lajos: *Egy magyar bárd sorsa*. Bp. 1917. 50.

² *Juhász Gyula Összes Művei*. Bp. 1963–1981. 8. 81.

nyugatra keltette fel. „Rákosi Jenőt köszöntöm e verssel” – írja Gyóni, s ennek alapján Rákosi méltán hihette, hogy Gyóni az ő híve, versében az általa annyit kárhoztatott Ady Endrével és „felekezetével”, a modern nyugatos irodalommal hadakozik. De okot szolgáltatott erre maga a vers is: „Hol vagytok most, kis 'intellektuelek' – kérdi Gyóni – (...) Szent nyugat előtt rajongva térdeplők”, „Gúnyos mosolygók ideálra, honra”, „Kik ígértétek a szent Holnapot”, „Hol vagytok mostan, fránya franciások, / Kis erotikák, tucatóriások?” és így tovább. A verset nemcsak Rákosi Jenő értelmezte túl, de Ady és a nyugatosok is joggal ellenük irányuló támadást láthattak benne, holott Gyónitól mi sem állt ennél távolabb. Rákosi Jenő pedig a látszatot igyekezett a maga javára fordítani, s Gyónit Adyékkel szemben mint a kor reprezentatív költőjét ünnepelte. „Jenő bácsi egyszerűen ki akart tagadni bennünket a magyarságból – emlékezik vissza Juhász Gyula – (...) a szegény Gyóni Gézával próbálta agyonpaskolni Adyt”.³

A vita a vers megjelenése után csaknem egy esztendővel, 1915 októberében robbant ki, amikor Gyóni már a krasznajarszki fogolytáborban raboskodott. A közvetlen okot hozzá Ady egy magánlevele szolgáltatta. Két budapesti tanuló megkérdezte Adyt, mi a véleménye Gyóni Géza költészetéről. Ady válaszlevelében többek között ezeket írta:

„Gyóni (Áchim) Géza sohase volt költő, s nem is lesz. Ezt még egy világháború sem tudta megcsinálni. Fiatal újságírószimattal s kényelmetlenül kényelmes helyzetében transponálta *igaz poéták formáit* s hangulatait. Természetesen elsősorban engem bányászott ki, de szerencsére nem jó bányász...”

A levél valamiképpen Rákosi Jenőhöz került, ő pedig kapván az alkalmon, leközölte azt a Budapesti Hírlapban, és Dunántúli néven úgy „védte meg” Gyónit, hogy közben élesen támadta Adyt és „felekezetét”, a modern költőket. Gyóni háborús költészete nyilvánvalóan csak ürügyül szol-

³ Uo. 7. 274.

gált Rákosinak a támadáshoz, az egyre terebélyesedő vitában Gyóni – aki Szibériában csak utólag értesült a körülötte támadt viharról – mindinkább háttérbe szorult, s ma már az irodalomtörténet az egészet úgy tartja számon, mint Ady – Rákosi-vitát.⁴

Gyóni önszánta ellenére került bele olyan vita kellős közepébe, amelyhez az égvilágon semmi köze nem volt azontúl, hogy eszközként felhasználták. Nem Rákosi Jenő és a konzervatívok, nem a háborús uszítók között volt az ő helye, hanem az ellenkező táborban, a modern magyar irodalom képviselői között.

„A. B. H., mely a háborút megelőzőleg ki sem adta a szegény szabadkai hírlapíró verseit – olvashatjuk a Nagyváradai Napló 1915. október 16-i számában – , most okkal és ok nélkül nagy költőnek tünteti fel Gyónit, aki egy jószándékú, derék ember, de aki sohase gondolta volna, hogy valamikor a viták középpontjába kerül.”

Nil (Dapsy Gizella) költőnő Babits Mihályhoz intézett nyílt levelében (megjelent a Világ 1916. január 9-i számában), amellet tesz tanúságot, hogy Gyóni Géza a már tettekre képtelen öregekkel szemben az erő, a fiatalság, az új mellett tett hitet. Közöl Gyónitól egy 1909-ből származó gyenge „magánhasználatra szánt” nem kinyomtatásra készült verset az „öreges” és a „fiatalok” szembeállításáról: „Fagyos estén kályhához ültek / Kopaszok voltak és idültek, / Köszvényes, csúzos, fájós pára – / És bámultak a villanyfényes, / Zsongó, zibogó uj utcára.” Az öregek a nyílt utcán fiatal párt láttak csókolózni: „Apó csetint, de ránéz anyó. / – Hej, haj, biz’ már nem csókra való! / S apó – kopasz és rég nem poéta, / A fonnyadt mellre bámul és szól: / Az ifjúság valóban céda!?” A vers valóban gyönges, Nil csak azért közölte, hogy elhárítsa

„Gyóni Géza fejről az őt egyénileg nem ismerőknek azt az odíozus vélekedését, hogy Gyóni Géza tudtával vagy kedvére indult volna meg a B. H. hajszája. Gyóni Géza igen jól emlékszik arra, hogy 1908-ban

⁴ A vita dokumentumait és részletes ismertetését lásd: *Ady Endre Összes Prózái Művei*. XI. 376–561.

ugyanazokkal a versekkel, melyeket a B. H. 1915-ben mint ‘különös érdekességűt’ közölt, Rákosi Jenőnél számos alkalommal kopogtatott, anélkül, hogy bár válaszra érdemesítette volna az ügyet (‘..’) Bizonyíthatnám még élőkkel és halottak megőrzött írásaival, hogy Gyóni Géza poézise felől sok elismerő jó szó esett már akkor, mikor Rákosi Jenő olümposzi magaslatán azt sem akarta észrevenni, hogy — létezik Gyóni Géza.”

Gyóni Géza sohasem tartozott, nem tartozhatott Rákosi Jenő nacionalista, konzervatív táborához, hiszen Ady Endre egyik legnagyobb rajongója volt, legodaadóbb híve. Nil hívta fel a figyelmét Ady költészetére, s 1909-ben már verssel adózik Ady nagyságának: „Be sok a bolygód, fáradt üstökös. / Ugy vonszolod ki őket a homályból / S mind azt hiszi, hogy merész maga lángol, / Ha fénykévédből kis csóvát kötöz.” (*Ady Endrének*)

Ezek ismeretében nyilvánvaló, hogy a *Levél nyugatra* nem Ady ellen, nem a modern irodalom ellen szólt. Amikor Krasznajarszkba Gyónihoz eljutott a körülötte zajló vihar híre, elkeseredetten fakadt ki: „Gőgös Hunniában / De olcsó az ének! / Még haza sem értem, / Hajlékot se kértem / s már elküldenének.” (*Gőgös Hunniában*) E vershez fűzött jegyzetében tiltakozik ellene, hogy őt irodalmi táborokhoz sorolják:

„Ez a vers nem azokról és nem azok ellen íródott, akik odahaza bántottak. Hazai bántások — kivált ha olvashatnám őket — drága símogatóként hatnának itt. Hiszen én nem modernnek és antimodernek ellen, hanem az ellenség ellen fogtam fegyvert és amit írtam, nem irodalmi irányok kortes céljaira, hanem magyar katonáknak írtam. Még ha egy versem irodalmi élűnek látszott is (itt a *Levél nyugatra* című versére céloz — K. A.), annak sem csupán és nem is főleg irodalmi vonatkozása volt, aminthogy a dekadencia, amit világ-penésznek neveztem, nem éppen csak és nem főképpen irodalmi tünet volt. Semmiféle irodalmi téren, hanem csak a harctéren akartam harcolni. Itt lefegyvereztek — s ha az irodalomban hasonlót akarnak velem, az igazán csak melléktragédiája az én poétaságomnak.”⁵

Áchim Géza — kit az irodalomtörténet Gyóni Géza néven tart számon — 1884 június 25-én született Gyón községben,

⁵ *Gyóni Géza Összes Versei*. Sajtó alá rendezte Gyóni Ferenc dr. Bp. [1941] 315.

ahol apja, Áchim Mihály, kitől „öklöző harcokra” testét örökölte, a község evangélikus lelkésze volt. Élete, egyénisége, költészete csupa ellentmondás. A család békéscsabai eredetű, a költő másod-unokatestvére a legendás hírű „parasztkirálynak” Áchim Andrásnak. Rokona nyugtalan vére csörgedezett Gyóni ereiben is, mindig élt benne egyfajta szociális elégedetlenség, lázadó hajlam. Anyját, a melegszívű, mély érzésű asszonyt, tízéves korában elvesztette. A szerencsétlen asszony lelkében legkisebb fia halálakor megpattant egy húr, elméje elborult, élő halott lett. A költő anyjára emlékezve így kesereg „Ki úgy tudott szeretni gyermeket, / Óh, hogy a lelke halt utána – Ki földi szívvel nem szerethetett, / Miért is jött az e világra? // Kit meg tud ölni még a veszteség: / Egy szőke gyermek bús halála”. (*Anyám*) E tragikus veszteség mély nyomot hagyott „e száz ezüst húrú hárfá”-lelkű érzékeny fiúban, ki minden külső benyomást, mint a Chladni-lemez hallatlan érzékenységgel fogott fel: „Anyám! Óh, én hiába mondom . . . / Hallja és – nincsen feleletje . . . / Anyám, anyám, hallgass, – fiad kiált! . . . / Halott és nincsen eltemetve.” (*Anyám*) Anyjától örökölte túlérzékeny, szomorú kedélyét, álmodozó lelkét, mely „halk rímek bokra / Zengeni kezd kis sírásokra”, mert – saját szavaival: „Poéta, szent volt az anyám”. (*Arckép helyett*) Anyja emléke kísérti akkor is, amikor a fogságban a vonaton egy tébolyult asszonyt lát, aki úgy babusgatja éhenhalt gyermekét, mintha élne:

Emlékszem sötét szemére, —
 Sötét szemén a téboly lángja —
 A menekülők vonatán
 Féltőn hajolt szopós fiára.
 Rongyokba burkolt sovány teste
 Szibéria fagyától dermedt,
 S gémberedett karjai közt
 Holtan feküdt,
 Holtan feküdt a csöppnyi gyermek.

(*Omszki emlék*)

A „szegény öreg pap” gyanakvással figyelte álmodozó fia rajongását a költészetért, szigorúan fogta fiát, embert akart belőle nevelni, lehetőleg papot. Keménységét az érzékeny idegzetű Gyóni nehezen tűrte, ha nem is mert egyenesen ellentmondani, lázadozott: „Mi közöm ezekhez / S mi közük nekik hozzám” – kérdi egyik versében – Hiába költögetnek, / Hiába csöpp szándékok, / Kis vágyak, kenyértervek.” (*Ha a függőnyt leeresztem*) Apja tízéves korában Szarvasra küldte nevelésre nagybátyjához, Áchim Ádám evangélikus főespereshez. Itt járt gimnáziumba, majd a nagybácsi halála után Békéscsabán fejezte be középiskolai tanulmányait és érettségi vizsgát tett. Utána apja kívánságára beiratkozott a pozsonyi evangélikus teológiára, s ez úgy látszik akkor még neki sem volt kedve ellenére. „Hajdan bókos alázkodással / Templomok ajtaján zörgettem / Hajdan ígét és igazságot / Hirdetni támadt furcsa kedvem.” De az ige hirdetés más ekkor sem elégítette ki: „Mellem nagy, áradó zúgással / Egy más világ hitétől duzzadt / Egy szebb világ . . . de itt a földön / Adassék búsnak és koldusnak!” S ennek a vágnak: „Ilyedt, megdöbrent sikoltása / Belevágott a zsoldáromba.” A teológiáról öngyilkossági kísérlete miatt – mely egy máig tisztázatlan amerikai párbaj következménye volt – pár év után távoznia kellett:

Ah! Gipszangyalok sohse láttak
Hálás, szent arcot, oly pufókot,
Mint mikor mögöttem zajjal
A templomajtó becsapódott.

(*Az én papságom*)

Már másodéves teológus korában munkatársa volt a Nyugatmagyarországi Híradónak s 1904 januárjában megjelent első kötete *Versek* címmel. Az atyai szigor azonban visszaszólitotta szülőfalujába, ahol a jegyzői hivatalban dolgozott. De az irodalom ördöge nem hagyta nyugodni, *Alsódabas és Vidéke* címmel lapot indított, melyet másfél éven belül anyagi okok miatt kénytelen volt beszüntetni. Budapest-

re ment közigazgatási tanfolyamra, de Arany János pályája nem vonzotta különösebben, visszariadt a jegyzői hivatástól. Záróvizsga nélkül hagyta ott a tanfolyamot és egy ideig a dabasi főszolgabírói hivatalban írnokoskodott. Az „öreg úr” azonban – ahogyan atyját mások előtt nevezte –, nem nézte jó szemmel életteretlen fia bohém életét, az álmodozó poétának valami hasznos foglalkozás, biztos egzisztencia után kellett néznie. Apja kívánságára ismét megpróbálkozott a papi pályával, de Eperjesen és Sopronban visszautasították a jelentkezését. Pozsonyba pedig a történetek után szégyellt visszamenni. Barátjának, Nagy Lajosnak, írja aki később megírta az életrajzát: „Tudom, ott befogadnának, de ahol már egyszer bezárult mögöttem az ajtó, ott zörgetni szégyenletes volna.” Ezzel végleg elbúcsúzott a papi pályától, a magyar bárd sorsát választotta, és hordozta végig a világon élete végéig: „Mint zarándok a Krisztus képét.” (*Magyar bárd sorsa*)

Újra vissza kellett mennie Pestre a közigazgatási tanfolyamra, ekkor sem tett jegyzői vizsgát. Néhány verse Nil segítségével megjelent a fővárosi lapokban és 1909-ben egy újabb verskötetete is elhagyta a sajtót, a *Szomorú szemmel*. Ekkor sorozták be katonának – teológus korában mentesítve volt a szolgálat alól – és mint közkatonát Boszniába vitték: „Itt hagyni minden szentet, drágát, / Asszonyt, búzát, bort, dalt, zenét?” (*Cézár, én nem megyek*), ahol „kötörő állati sorban tartották a katonákat, mint rabszolgákat”. Leszerelése után egy évet otthon vegetált, mint „késett vendég az életlakomán”, míg 1910 őszén meghívták a Soproni Napló szerkesztőségébe, majd a Sopron című lap szerkesztői székét foglalta el. Egy évvel később ismét Pesten találjuk, valamelyik fővárosi lapnál szeretett volna állást kapni – eredménytelenül. Új verskötet kiadására készült, az *Élet szeretője* anyaga jórészt együtt volt, de csak a háború idején, 1917-ben adták ki. Több eredménytelen elhelyezkedési próbálkozás után került végre 1913 februárjában Szabadkára a Bácskai Hírlaphoz. Itt találta a háború kitörésének híre,

innen vonult be az általános mozgósításkor katonának és került ki a frontra.

Első verskötetéből még a szárnyát próbálgató, útját kereső, fiatal poéta szól hozzánk. Az álmodozó költőnek minden meglakott városban akadt műzsája, akihez a múlt század modorában írta szerelmes verseit. (Külön kötetre való költemény az *Erzsike könyve*, mely csak 1943-ban, az ismeretlen Gyóni versek kötetében jelent meg.) Fiatalkori líráján erősen érzik a múlt századi költészet hatása. Néhány világfájdalmas sorát mintha Reviczky Gyula írta volna: „Egy pillantás – s a fájó sejtés, csak átsuhan a lelkemen: / Hogy azt a felhőt, ezt a szép lányt / Én el nem érem sohasem”. (*Felhők útján*) vagy: „Valami fájó ürességet érzek, / Mintha a lelkem szakadt volna ki . . .” (*Bús strófák I.*) Máskor Vajda János hangja csendül fel lantján: „Valami édes, valami fájó / Borús merengés / Úgy elfog néha, mikor az úton / Mellettem elmész . . .” (*Valami*) A *Hús év múlva* képeire emlékeztetnek az ilyen sorok: „Ha a robotban kimerülve / Párnámra hajtom bús fejem, / Lelkemre mintha galamb ülne, / Te édes képed megjelen.” (*Álmok*) Egyes verseiben Kiss József lírájára rezonál: „Tifelétek is csak oly bús a harangszó / Meg a madarének – / Mintha minden este / Valami elbúsult / Lelket temetnének? . . .” (*Tifelétek*) Kiss Józsefet később verssel köszönti: „Nem volt mögötte csak egy bús zsidónak / Gyönyörű érző és vérző szíve. / Költőnek, jósnak, búsna, újítónak / Hétszer kell itten vezekelnie.” (*Kiss Józsefhez*) Olykor Szabolcska Mihály hangján szól: „A csöndes útra már levél pereg, / Nem bólogat a jó akácfa már.” (*Búcsú*) Előfordul, hogy Endrődi Sándor kurucos vagy Ábrányi Emil ódai hangját üti meg, sőt nem hiányzik nála Heltai Jenő könnyed, sanzonszerű verselése sem: „Ott látta meg az utcasarkon, / Ahogy sietve ment tova, – / Sok cifra lány közt olyan volt, / Mint rózsák közt az ibolya.” (*Dal a kartonruháról*)

Első kötete még alig több próbálkozásoknál, de találunk nála olyan merész hasonlatokat, költői képeket is, melyek a kibontakozó egyéni hang zálogai:

Szeretlek, mint a sas a léget!
 Szeretlek, bár tudom, hogy véték!
 Szeretlek, mint a szabadságot!
 Szeretlek, s rabod vagyok látod.
 Enyém csak az álom, a dal
 Szeretlek, te élő ravatal!

(Vallomás)

Az 1909-ben megjelent *Szomorú szemmel* című kötet már többet mutat Gyóni egyéniségéből, bár határozott költői karaktere itt sincs még, mely nélkül ugyan írhat valaki szép, formailag tökéletes verseket – és Gyóni írt is ilyeneket –, de igazán nagy, átütő erejű költőnek lenni lehetetlen. Amikor megismerkedik Ady költészetével, Ady merész, új hangja, „az új idők új dalai” vonják büvkörükbe a még forrongó, alakuló költőt, s ez költészetét teljesen átformálja. Ady zsenije az egész kor költészetére rányomta bélyegét, alig akadt induló költő, aki kivonhatta volna magát alóla. Gyónira különösen erős hatást gyakorolt: költői látásmódja átalakult, a szociális kérdések iránti érzékenysége – mely korábban sem hiányzott költészetéből – megnőtt, s másképpen látta már a szerelmet is, mint első kötetében. Adytól talán elsősorban nacionalizmusa választotta el, érezte ő is a magyarság problémáit, érzekelte „a magyar ugart”, de nála erősebb hangsúlyt kapott a függetlenségi gondolat, a Habsburg-ellenesség. Ezt használta fel a háború idején Rákosi Jenő is ütkártyának Ady ellen. Formavilágára is erősen hatott Ady költészete, költői képei, szimbólumai, nyelvezete, nemegyszer Ady utánérzésről tanúskodnak. Elég csak fellapoznunk kötetét, máris ilyen strófák, sorok ugranak elénk: „Lábam alatt / Vetetlen, meddő, koldús ugarok” (*Aratás nélkül*), „Tüzes aggyal, bús nagy haraggal, / Lesni új hajnalt: itt ismeretlen / . . . / Bús, pogány fickók, tanyátlan népem, / Szép szidottjai, ne féljete!” (*Mentás ablakok*), „Megfagytak itt a hitek, álmok, / Vétkek és szenvedélyek!” (*Jégember*) „Köröttem szerte, szent akarások, / Nagyot merő, új, bátor sereg, – / – S közöttük én, csodákra váró, / Lomha, mélázó,

nagy gyerek.” (*Én*) stb. Van mikor tudatosan rájátszik Adyra: „Arany ha cseng olykor sötéten / Nem bújok, áldok akkor én se, / Lelkem hazug, nagy szendergése / Akkor igaz életre ébred. // Kishangú nóták elhallgatnak: / Szegényszagúak szörnyű módon. / Bársonyos, gögös takarómon / Árnyéka sincs kolduscafatnak.” (*Arany-napok*) Parafrazist ír Ady *Szeretném, ha szeretnének* című versére: „Szeretném, ha nem szeretnének / Rokon, barát s a vérem vére / Nem féltene, s magamat érne / Bosszújával átok és vétek.” (*Sírá-sok rabja*)

Tovább lehetne folytatni az áthallásokat, átfedéseket, de nem ez a fontos, hanem hogy önálló hangja is egyre erősödik. Az „Álomkirály” nem felvett szerepet játszik már számos versében, önmagát akarja lemezteleníteni, igazi valóságában megmutatni: „Amiért nem halljátok soha / Békétlen bús panaszkodásom, / Azt hiszitek, hogy ostoba / Elégedettség hallgat számon?” – kérdezi keserűen és megvallja, hogy igenis elégedetlen sorsával: „Kastély márványát irigy szemmel / Míg simogatom, majd szétmállasztom, / És irtózáttal keresem fel / Hónapos, hideg koldús vackom.” (*Álomkirály*)

A halál apródja című versében az élet és halál, a lét és nemlét kérdéseiről elmélkedik. Felidézi öngyilkossági kísérletét, amikor „nagyon fájt már az élet / Fájtak a szeplős féregarcok. / Fájtak a csókok és fájt nem tudnom / Minek kínlódom ezt a harcot.” Elviselhetetlenné vált: „Kis kenyérért sántikálva, / Éhes férgekhez dörgölni . . . / Kéjjel gondoltam akkor a halálra.” A költőnek minden vágya ez volt: „Menni, csak menni gyorsan! / Itthagyni minden kis cókócókot”. De ráütött rögtön a szívére: „Bohó, magad lásd, hova vágyol”, mert a sírban „kuncogtak kis éhes férgek . . . / Amittől ott fenn undorodtam, / Most lakmározni hozzám értek . . .” Tehát a halál nem megoldás az élet bajaira, s végül vallomást tesz az élet mellett:

Csúf, csúf ott fenn és fáj az élet.

Fáj a csók és jaj, fáj az álom.

És mégis szép és mégis élet,
Nem baj, csak fájjon, soká fájjon!

(*A halál apródja*)

Ez már önálló hang, miként az *Itthon* című költemény is, melyben gyermekkorának otthonára emlékezik:

Boglyakemencés, gerendás szoba,
Fakó Luther-kép, pár arasznyi ablak,
Keményhitű papoknak otthona,
Nekem komor, játéktalan tanyám,
Ünneptájon meglátogatlak.

(*Itthon*)

Egyéni hangot üt meg a *Betlehemesek*ben is, ahol társadalmi problémát feszeget:

Nincs itt karácsony: Minek kísértesz,
Babonás mese, szép Betlehem?
Örök nagypéntek szomorúsága
Ül hiteroppant, bús lelkemen.
Három királyok maguk osztoznak
Tömjénen, myrhán, lopkodott kincsen,
És jászolban milliók születnek
És millióknak jászola nincsen.

(*Betlehemesek*)

Utolsó békebeli verseinek gyűjteménye, az *Élet szeretője*, noha nem mentes még az Ady-hatástól – maga a cím is Adyt idézi! –, egyre izmosodó, erősödő költészetét mutatja. Egy életvágtyól feszített, álmodozó, a halál gondolatával küszködő férfi arca bontakozik ki előttünk a könyv lapjain, aki lihegve futja a „halál-alléját”, mert mióta anyja keze elengedte, betévedt az élet-rengetegbe, s hiába keresi a pihenő pázsitot, tiszta hajlékot, „kóbor ebek” bokájába marnak, és elúzi gazdája „a gazdag élet”. (*Én bús útam*) Pedig mennyire vágyik a feloldó közösség, az élet után:

Kinek nem élet már az élet,
Ki kéjjel gondolsz a halálra,
Ki nem vársz már örömvendéget

S milliókkal vagy testvér — árva
 Bús testvérem, jöjj ide mellém
 Kulcsold kezemre árva ujjad.

(*Békítő ünnepi ének*)

Kétségbeesett könyörgés ez, de őszinte, belülről jövő hang. Korábbi verseinek pózolás, szerepjátszása mindinkább háttérbe szorul, a költő le akarja dobni az álarcot, és „Sírni akar most a komédiás” — ahogyan *A bohém gyásza* című versében írja. Gyakran úgy érzi életét valakivel elcserélte, aki most — míg ő vacogva jár hideg tében — „Gazdagok asztalánál ül”, „Arany mezők neki teremnek”. (*Életem*) Egyre öntudatosabban érzi, vallja költői küldetését, hivatását és vállalja sorsát: „Utam magyar poéták / Áldott, átkozott útja” — írja *Az én útamban*, új könyvét pedig ezekkel a szavakkal bocsátja útjára:

Tetszünk-e majd, szomorú múzsám,
 Olyan mindegy ma már:
 Hogy a piacnak gúnyos nevetése
 Vagy borostyánja vár
 Olyan mindegy ma már.

(*Új könyvem fölé hajolva*)

Költői egyénisége a háború kitörésekor még nem volt teljesen kiforrott, de — amint láttuk — minden ízével a modern költészetet igenelte. Ilyen előzmények után nehéz elképzelni Gyóni Gézát Rákosi Jenő konzervatív táborában — igazában nem is volt ott. Első háborús verskötetete, a *Lenygel mezőkön, tábortűz mellett* mégis magában foglalt néhány olyan nacionalista ízű verset is, amely okot szolgáltatott rá, hogy Gyónit kikiáltsák a háború énekesének, magyar Túrtaiosznak. Ilyen, a már idézett, Rákosi Jenőnek ajánlott *Levél nyugatra* mellett, az inkriminált *Ferenc Ferdinánd jár a hadak élén* című költeménye, melyet később Gyóni maga is szégyellett. A vers arról szól, hogy Ferenc Ferdinánd, a Szarajevóban meggyilkolt magyar trónörökös — miként a legenda szerint Szent László király — kikelt a sírjából, a hadak élére állt, hogy győzelemre vigye népét:

Szent László óta aludt a legenda
S most egész világ újra ámul fényén
Szent dördüléssel mikor dörg az ágyú
Ferenc Ferdinánd jár a hadak élén...

Gyóni azonban sohasem hódító céllal, más népek leigázására buzdítja a magyar katonákat, úgy látja a magyarság önvédelmi harcát vívja, hogy megvédje hazáját a hódítókkal szemben és megteremtse a békét. Nyilvánvalóan tévedés volt ez, de Gyóni költészetének, egyéniségének megértéséhez szükséges hangsúlyozni. Az ő katonái nem hősök, hanem – miként Tömörkény István népei „az ország használatában” – egyszerű, békeszerető emberek, akiket elvittek a haza védelmére, tehát kötelességből és becsületből helytállnak, miközben gondolatuk otthon jár falujukban, családjuk körében. „Kelt levelem már / Polyákországba / Iróasztalom: / Katona láda. / Irószerszámom: / Panganét vége, / Aki olvassa, / Békesség véle.” Vigasztalja az otthon hagyottakat, talán hitvest, menyasszonyt, vagy szülőt, hogy „Sohse gondoljon / Csunya halálra – / Vidáman él itt / Hű katonája”. Amikor kedvesét látni „vágya támad” a katonának: „Csak sarkantyút ad / Felhő-lovának”: „Fegyvere tussán / Ugy ég a képe, / Mintha símulna / Párja ölébe . . .” (*Levél a Gránicról*) A Visztula hídján őrséget álló katona, miközben a „Sötét felhők sűrűn esőznek”, „Egy mesebeli nőre gondol”, hogy „A drága nő most merre van” s kongó lépések elviszik „Alkonyodó hazai tájra.” (*Őrségen*) Két katona beszélget a sáncon, s miközben a Göncölszékér rúdja hazafelé mutat, az egyik már gondolatban otthon jár kedvesénél, az anya ölében felébredő kisfiánál, és beszél társának otthoni kedves, meleg szobáról, mire megszólal a másik:

— Pajtás, húzdj csak erre közelebb.
A golyó ott a földet mind kivágta.
Jobb lesz nekem a te fekvőhelyed
A kicsi fiad ne várjon hiába.

Nekem nincs fiam, aki hazavárjon...

(*Vasárnap a sáncon*)

Gyóni versei a háborút belülről, a résztvevő szemével, a maga teljes szörnyű valóságában mutatják meg. Az édesanya „Ki gyermekét a széltől óvta”, háborúba menő fiát felkoszorúzza, felpántlikázza, és elbocsátja „A pokolbeli dáridóra”: „A dáridón már zene zeng: / Sipít a halál acélsípja, / A kartács vad cimbalma zúg, / Nagydob szavát ágyú gurítja”. (*A nagy dáridó*) Ez már megizmosodott, önálló költői hang, csak a Gyónié, senki másé. Azé a költőé, aki „Mindennap új csodára” ébred, hogy él, „Hogy hall e fül és látnak e szemek”, s az arca „érzi jeges szél csípését”. (*Csodák*) Nincs költő, aki megrázóbban mutatta volna be a háború poklát, szörnyűségeit, mint Gyóni Géza, aki maga is részt vett az éhhalálra ítélt przemysli vár védőinek utolsó, kétségbeesett kirohanásában:

„III. sz. tábori őrs voltam, a kirohanó csapat jobb szárnyán – meséli szibériai fogolytársának, Balogh Istvánnak. – Innen vártunk erős támadást. Ezért már nem is akarták a tábori őrsöt bevonni, hanem még inkább kibővíteni rajvonallá sűríteni. Harminchat órát álltam kinnt egyhuzamban. Golyók, gránátok röpököttek felettem”,⁶ s „A barna ágyúk felugattak: /Vad csattanás... és a gödörbe / Feketén omlott a föld. / Gondoltam: most és mindörökre”. (*Levelek a Kálváriáról I. 7.*)

Ebből az élményből írta egyik legszebb, legismertebb versét, melyben a háború okozóit, haszonélvezőit hívja a lövészárokbá

Csak egy éjszakára:

Hogy bújnának össze megrémülve, fázva;
Hogy fetrengne mind-mind, hogy meakulpázna;
Hogy tépné az ingét, hogy verné a mellét,
Hogy kiálná böggve: Krisztusom, mi kell még!

Krisztusom, mi kell még! Véreim, mit adjak
Árjáért a vérnek, csak én megmaradjak!

(*Csak egy éjszakára...*)

⁶ Balogh István: *Gyóni Géza szibériai életrajza*. Bp. 1927. 58.

Przemysl elestével a vár védői orosz hadifogságba estek, köztük a költő és öccse, Áchim Mihály főhadnagy is, és ezzel megkezdődött az út a Kálvárián, és „Hegyen át a hír szalad: / Nem hős halott, csak szürke rab / . . . / Nem ráz meg őrjítő sírás – / Egy hadifogoly, semmi más.” (*Levelek a Kálváriáról I. 10.*) Gyóni költői pályájának újabb, sajnos utolsó, állomása kezdődött el ezzel. Fogságban írt költeményeit a *Levelek a Kálváriáról és egyéb költemények*, valamint a *Rabságban* című kötetek foglalják magukba.

Egy sokat szenvedett, halállal, elmúlással barátkozó ember kétségbeesett kiáltásai, sikolyai ezek a költemények. „Azt írtam: ‚Jön a messiás, / Tüzeket látok felvillani’ – olvashatjuk egyik versében. – / S már tudom: nincsen semmi más, / Meg kell halni, meg kell halni.” (*Levelek a Kálváriáról I. 1.*) Mintha a halálos beteg Babits lamentálását hallanánk az *Ősz és tavasz között*ben, ilyen megható egyszerűséggel csak az tud írni, aki már számot vetett az élettel. Komázik a halállal, a „vén Csinom Palkóval”: „Hát ez lesz, ez lesz csakugyan / A legutolsó állomásunk?“, „Örölsz úgye, hogy füttyülőnek / Megkaphatod fiatal csontunk?” (*Levelek a Kálváriáról I. 2.*) Kétségbeesetten és kételkedve fordul Istenhez: „Miatyánk Isten, ki vagy . . . / Jaj, nem tudom már, nem tudom már!” (*Levelek a Kálváriáról I. 3.*)

Ismét elvonulnak szemei előtt a przemysli vár ostromának szörnyű percei, amikor egy falat kenyér életet jelentett: „Pajtás, ne harapj akkorát / Holnap is ezzel kell beérned.” (*Levelek a Kálváriáról I. 4.*) Fogolytársaival együtt kízóan gyötri a honvágy: „Ó érzed-é e szemek szomját? / Bús pász-tortüzek égnek bennük: / Csupa bánat és csupa honvágy.” (*Levelek a Kálváriáról I. 12.*) „Ma kaptad meg a levelem, / Gondolod: a halott betűi. / Látod a vért a kezemen / S szeretnéd onnan letörülni. // A fájdalom, a hú kutya / Veled van nappal s éjszakán át. / Hiába zárod be az ajtót, / A küszöbön nyöszörögve vár rád.” (*Levelek a Kálváriáról I. 9.*) A rabság keserű kenyere elviselhetetlen, csak az álom röpíti éjszakánként haza, a kedveséhez: „Mutasd meg, álom, így imádko-

zom, / Mutasd meg képét drága kedvesemnek.” (*Könyörgés az álomhoz*) Utána a valóság még kízóbb: „Reggel, reggel, – csak az ne lenne – sóhajt kétségbeesetten. – / A tegnapot kezdeni újra; / És a hónapot várni, várni, / Mikor annak se lesz csak bújja.” (*Levelek a Kálváriáról I. 9.*) A rideg, a zord táj borzalommal tölti el: „Szibéria . . . Szibéria . . . / Ez cseng most mindig a fülemben.” (*Levelek a Kálváriáról I. 13.*) Hiába „Szállnak, szállnak a sóhajok” (*Levelek a Kálváriáról I. 15.*), ki tudja „Meddig élnek és mennyit érnek?” (*Levelek a Kálváriáról I. 16.*) Féltékenység gyötri, vár-e rá otthon, hűséges-e hozzá Őrangyala: „Elképzelted már azt az órát – kérdi tőle – , / Mikor kinyílik a börtönöm? / S ami elfog a gondolatra: / Aggódás-e vagy szent öröm?” (*Levelek a Kálváriáról I. 25.*)

A krasznojarszki fogolytáborban mint öccse, Áchim Mihály főhadnagy tisztii szolgálja, a tisztii barakkban lakott a költő. A két testvért a végzetes idők nagyon közel hozták egymáshoz, közösen várták egyre türelmetlenebbül a szabaddulást hozó békét. A békevággy egyik legszebb megnyilatkozása Gyóni *A béke jön* című költeménye: „A béke jön, – már mehetek” – írja a már alig lézengő fogoly nem sokkal a halála előtt: „Vérnek ágyából mely kikél, / Áldott legyen már a kenyér, / És annyi mártír-sír felett / Süssön fel édes, szent napod / Munka, Békesség, Szeretet!” Amikor a szibériai fogolytáborba is elérkezik az 1917-es orosz februári forradalom híre, a szegényekkel együttérző, szociális kérdések iránt mindig érzékeny költő, megírja megrázó vallomását, verssel köszönti a forradalmat:

Zengjen a völgy és minden bús halom:
Forradalom,
Téged szomjajzunk eleitől fogva.
(*Utolsó tánc*)

A fogság megpróbáltatásai mindjobban megviselik a mindenre reagáló, érzékeny költő idegzetét, elkeseríti, hogy ott-honról, Őrangyalától hosszú idő óta nem kapott levelet: „Levelek jönnek . . . / Csak én nem kapok – / Levelek

mennek . . . / Hát én minek írok?” (*Levelek a Kálváriáról II. 1.*) Öccse betegeskedni kezd, nagy szeretettel, féltő gond-
dal ápolja: „Neked megnyíltak a kapuk – / És mind a kéklő,
fénylő távolok. / Jóságos ajkad azért mosolyog, / Mint fáradt
gyermeké, ki elaludt.” (*Testvérem ágya mellett*) Amikor
öccse meghal, erőt vesz rajta a búskomorság, s mint anyja
annak idején legkisebb fia elvesztése után, ő is beleőrül a
fájdalomba. „Ki vért gázolt, nem tud víg lenni / Cézárt új
bárdok koszorúzzák !/ Engem vár már a szomorúság / És nem
kísér el senki, senki.” (*Magyar bárd sorsa*) 1917. június 25-én,
éppen harminchárom éves korában, véget ért a „magyar
bárd” sorsa. Öccse mellé temették a krasznojarszki temetőbe:

Véres harcok verték fel hírét,
De csak a béke katonája volt.

(*Sírvers*)